

RESEN

J. E. Tunbridge and G. J. Ashworth:

Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict

New York m. m., John Wiley and Sons, 1996

Recenserad av Bertil Fridén
och Ewamarie Herklint

Faran att förbländas: Illusionen om det harmoniska kulturarvet

Boken *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, New York m. m., John Wiley and Sons, 1996, punkterar slutgiltigt alla illusioner om att det skulle gå att nå ett meningsfullt samhälleligt konsensus kring vad kulturarvet är och hur det skall behandlas. Den ger en mängd exempel från olika geografiska regioner, från olika tider, från olika typer av intressen etc. på motsättningar kring det materiella kulturarvet och ställer kravet att dessa måste erkännas och hanteras. Gör de det, säger författarna, kan det förflutnas kvarlevor bli en viktig resurs inför alla moderna konflikthärdar.

Författarna är verksamma vid universitet i Canada och Nederländerna och har under 1980- och i synnerhet 1990-talet publicerat en rad böcker och artiklar om kulturarvet, om kulturarvet som identitetsskapare, om

Tema: bebyggelsevård – etik

kulturturism, om att förvalta ett kulturarv och om stadsförnyelse. *Selling the City, War and the City, The Tourist-Historic City, Heritage Planning: The Management of Urban Change, Tourism and Spatial Transformation, Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe*, är några exempel på titlar från 90-talet. *Dissonant Heritage* verkar vara ett försök att dra samman författarnas resultat från flera av dessa områden. Boken behandlar alltså konflikter kring kulturarvet som hänger ihop med att kulturarvet har värde för krasst monetärt-kommersiella intressen, politiskt-ideologiska och mänskligt-kulturella. Om ansvariga inte urskiljer dessa dissonanser är, enligt författarna, risken stor att redan svåra konflikter i samhället fördjupas.

Boken är uppbyggd av tre delar. I tre inledande kapitel presenteras författarnas analysmodell, deras "industrial assembly model". I fyra fallstudier, rörande kvarlevor av folk-mord särskilt spår efter nazismen, och beträffande dissonanser inför kulturarven i Central-Europa, Canada resp. Sydafrika prövas modellen empiriskt och i ett slutkapitel drar författarna slutsatser inför framtiden ur kunskapen om hanteringen av kulturarven i det förflutna. Det skall dock sägas från början att de knappast ger läsarna en chans att få se dem med rumpan bar. De är mycket snåla med slutsatser och boken skall nog egentligen inte ses som något mer än ett ganska försiktigt försök att visa en problematik.

Författarnas självklara utgångspunkt är att kulturarven oundvikligen är uttryck för subjektiva värderingar hos dem som väljer ut, sparar, visar,

tar om, besöker, använder och tolkar olika miljöer. Kulturarven är fyllda av betydelser och budskap som är knutna till dem som för tillfället har tolkningsföreträde: det må vara kommersiella krafter, kulturvårdsideologiska, politiska eller andra. Detta gäller även artefakter som förefaller att på rent okontroversiella grunder vara en del av kulturarvet (s. 28):

... heritage creation motivated ostensibly by nonpolitical, technical approaches in search of historical accuracy, aesthetic beauty, or even just entertainment, cannot fail to attempt to shape attitudes according to a set of preconceived values, whether it was the intention or not and whether or not the attempt was successful.

Mot denna bakgrund ställer sig författarna uppgiften att besvara frågor som – varför bevarar vi och vilken användning syftar bevarandet till? Vems kulturarv bevaras? Vem görs arvlös genom en viss tolkning eller användning och vilka är konsekvenserna av detta berövande? De svar vi möter är ett slags empirisk undersökning: hur är det i praktiken? Vi får knappast något filosofiskt-ontologiskt svar på frågan vad det byggda betyder för människors livskvalitet.

Inledningsvis beskriver författarna hur begreppet kulturarv expanderat och fått nya och fler innebörder. Från att ha konnoterat det arv som någon fått efter en död släkting har det kommit att representera i princip alla artefakter som består. Begreppet kan fokusera allt från platser där speciella händelser inträffat till byggnader med något slags estetiskt värde. En följd av expansionen är att kulturarvet ound-

vikligen är förknippat med dissonanser.

Författarnas analysmodell är alltså den industriella sammansättningsprocessen. De föreställer sig ungefär följande sammanhang. Olika slags bevarandentressenter efterfrågar kulturarvsprodukter; för att skapa dessa produkter finns historiska resurser tillgängliga; ett urval av dessa resurser görs; de utvalda resurserna sätts samman till ett paket, etiketteras för speciella ändamål eller konsumentgrupper och tolkas; resultatet blir kulturarvsprodukter som har speciella syften (t. ex. kommersiella, kulturella eller politiska). Denna modell tydliggör några förhållanden: 1) det finns ingen given resurstillgång som utgör råmaterialet för kulturarvet – ett urval görs alltid; 2) det finns alltid ett godtycke i det urval som görs; 3) begreppet kulturarv är alltid kulturellt konstruerat; 4) kulturarvet är en knapp resurs vars användning precis som alla andra knappa resurser har en alternativkostnad (det man hade kunnat göra med resursen istället) och 5) vad som uppfattas autentiskt är avhängigt av konsumentens förväntningar (s. 10f.):

Authenticity in the heritage model derives from the experience of the consumer and specifically from the extent that the product satisfies whatever expectations the consumer has of the past.

I bokens kanske centrala kapitel analyseras tre drivkrafter eller bevarandentressenter (s. 34):

The three types of uses of heritage reviewed here all reflect the idea that heritage is a resource upon which

extensive activities or industries have been constructed. First there is the use of heritage as a cultural resource, seen as valuable in itself and thus forming the basis of collection and subsequently display in which museums play a central institutional role; secondly, heritage is used as a political resource in the creation or support of states at various spatial jurisdictional scales and the legitimization of their governments and governing ideologies. Thirdly, heritage is an economic resource supporting economic activities, either directly as an industry in itself or indirectly as a contributor to the locational preferences of other economic activities.

Utvecklingen av och innebörden i dessa tre drivkrafter belyses sedan närmare. Först konstaterar man att ett kulturellt betingat intresse för kulturarvet växer. Man beskriver kulturarvet som en s. k. "superior good", dvs. en vara eller tjänst som efterfrågas mer ju mer inkomsterna stiger i samhället (till skillnad från "inferior goods", fattigmansvaror som man tvingas köpa bara för att man inte har råd med något bättre). Högre levnadsstandard, bl. a. i form av mer fritid, gör det möjligt för fler att förverkliga ett intresse för byggnadsarvet. Det ökade intresset, skriver författarna, är kanske också ett uttryck för ett "förborgerligande" av samhället, resp. av att den avtagande tillväxten faktiskt skapar ett ökat intresse för det förgångna. Men de kulturella motiven kan också vara motstridiga. Historikerns önskan att säkra historisk autenticitet, i hennes eller hans speciella mening, inför framtiden kan

strida mot besökarens önskan att se åldrandets patina. Här kan man som läsare påminna sig att detta ju påpekades redan av Riegl i den berömda uppsats han skrev vid sekelskiftet om kulturarvets dissonanser (men som saknas bland bokens referenser).¹

Man kan lätt känna igen sig i problematiken. Då och då dyker denna typ av konflikter upp som då man för något år sedan hade tvingats ta bort all modern betongputs från murarna på Varbergs fästning (med medeltida ursprung) och därmed frilagt tegelmurar som visade hur byggnaderna förändrats genom seklerna. Varbergsbor krävde då att fästningen skulle bevaras oputsad medan professionella byggnadsvårdare ansåg att den måste putsas dels för att skyddas, dels för det inte skulle varit historiskt autentiskt att bevara dem oputsade. Konflikter mellan att använda byggnader för underhållning och nöje eller för djupare eller mer esoterisk förståelse är många.

Författarna har naturligtvis inga svårigheter att påvisa hur det förflutna används politiskt. Med George Orwell konstaterar de (s. 48) att "Who controls the past controls the future, who controls the present controls the past."

Den politiska användningen av "kulturarvet" uppfattas emellertid som något uppifrånstyrt, något som en makthavare implementerar. Vi läser boken som påfallande och onödigt pessimistisk när det gäller människors motståndskraft mot uppifrånstyrd ideologisering. För i verkligheten har vi ju mängder av exempel på hur makthavare misslyckats just med att vrida tolkningen av kulturarvet till sin egen förmån: Estlands fornmin-

nesförening var en av de viktigaste krafterna vid Estlands frigörelse från sovjetmakten, de styrande mullorna i Iran misslyckas kapitalt att oskadliggöra den urgamla persiska kulturens monument, fester och andra uttryck. Det finns en slags demokratisk kraft och möjlighet i kulturarvet (just i författarnas bemärkelse: som en *tolkning*) som också är en del av dess politiska potential.

När det gäller den ekonomiska drivkraften tar man upp två intressen: kommuners, städers och regioners behov av kulturarvet för att locka till sig konsumenter och företag och den rena kulturturismindustrin. Dessa intressen eftersträvar vissa speciella kvaliteter i hanteringen av kulturarvet t. ex. homogenitet, lättillgänglighet, kommersialism eller åtminstone kalkylerbarhet. Det faktum att "heritage is a personal affair" gör att dessa monetära intressen kan frestas försöka göra pengar på att *bekräfta* föreställningar som besökaren redan har (s. 66).

If heritage is a demand-defined product, as argued earlier, then tourist-defined heritage will be selected according to the expectations of the visitor. It can be assumed that these expectations will be substantially different from those of the resident because they will have been shaped by a quite different set of circumstances. We arrive at the adage that 'you cannot sell your heritage to tourists: you can only sell their heritage back to them in your country'.

Alla dessa intressen krockar i en rad konflikter: lokala intressen mot mer globala, ekonomiska mot kulturella,

kulturella mot politiska, turister mot bofasta, kultur mot kultur (s. 52):

Does the mosaic floor of a Roman villa, as in Fishbourne (UK), executed by a Greek craftsman for a Celtic ruler in what is now southern England 'belong' to the United Kingdom, Italy, Greece (none of which existed as political entities at the time of its creation) or conceivably to the only sovereign claiming a Celtic foundation, namely the Republic of Ireland?

Politiska konflikter om förfoganderätten finns på alla nivåer i världssamhället. Vem tillhör förresten de svenska medeltidskyrkorna: prästerliga myndighetsutövare i svenska kyrkan som stämpelplats som bekännelsestrognas, alla de människor vars förfäder byggde och befolkade kyrkorna eller alla dem, bekännande kristna eller ej, för vilka på olika sätt kyrkorna har ett stort intellektuellt eller emotionellt innehåll och värde?

Den typ av "dissonans" som författarna lägger huvudvikten vid är den politiska. Man pekar på en rad anledningar till politiska dissonanser. *Artefakter har flyttats* och kommit att få en stor kulturell betydelse för människor på sin nya plats: den underbara Nefertiti-figuren hör naturligtvis hemma i det klassiska Egypten men hon är i sin nya speciella miljö på Egyptiska Museet i Berlin, en viktig del i många människors identitet, så som Bodil Malmsten visade i en diktsamling för några år sedan. *Platser kan ha övergivits* av politiska skäl: palestinska städer i Israel, judiska kyrkogårdar eller bostadsområden i Centraleuropa. *Byggnader används för "fel"*

ändamål: länge användes Albanien moskéer liksom förr svenska medeltidskyrkor som spannmålsmagasin. *Besökare kan vägras tillträde. Ensidiga politiska tolkningar snedvrider* besökarens upplevelse och styr restaurerings-sätten. Författarna fortsätter med en rad ytterligare exempel som noga diskuteras och illustreras.

För att dra ut konsekvenserna av tesen om dissonanser till det yttersta behandlas spåren av folk mord i Europa. Världssamfundet kräver att platser som Auschwitz och Theresienstadt i all framtid skall påminna om Nazitysklands illdåd. Men detta innebär att den lokala befolkningen utsätts för

stora påfrestningar. På så sätt tillåts inte lokalbefolkningen att civilisera och tillägna sig sin egen bebyggelse-miljö. Än mer perverst är att den stora mängden besökare gör att spåren av dessa fruktansvärda händelser kan bli en välsignelse för lokalsamhällets ekonomi och sysselsättning (s. 114):

Strange and distasteful as it may seem... ..., it is clear that aspects of human unpleasantness can become, and can be deliberately used as, a source of entertainment rather than embarrassment. The castle, battlefield, massacre site and even concentration camp can become the object of a recreational trip and be promoted as a tourism attraction.

Krigets artefakter tycks ofta ha en speciellt lång varaktighet, menar författarna, eftersom tidens yttersta tekniska kompetens använts för att göra dem hållbara. Ett exempel författarna kunnat åberopa hade varit den enorma f. d. sovjetiska flygbasen utanför Hapsalu i Estland. Området innehåller fortfarande en del intressanta äldre byggnader som kunde varit värda en rimligare kontext. Här har kulturmiljövården ett jättelikt ekonomiskt problem: hur skall man få råd att bli av med åtminstone delar av dessa 100-tals bunkrar och kilometer efter kilometer med landningsbaser?

Författarnas lösningsförslag är tunna. Acceptera att resurserna har många användare! Det är lönlöst att inbillas sig att alla dissonanser skall kunna hävas. Kulturarvet är personligt (s. 70):

Heritage is ultimately a personal affair... Each individual assembles his

own heritage from his own life experiences, within a unique life space containing reference points of memory, and providing anchors of personal values and stability, which are not identical to those of anyone else. Personal heritage relates intimately to a sense of place, and an emotional and symbolic attachment thereto.

Dissonanser kan alltså inte elimineras. Författarna menar att den kanske viktigaste politiska lärdomen är att behandlingen av kulturarvets råmaterial måste styras mot varaktighet och en "bärkraftig utveckling". För att uppnå detta mål betonas fyra principer. Den första är välkänd: resurserna måste ses i ett långsiktigt perspektiv: får inte exploateras och förstöras på grund av aldrig så stor omedelbar vinning; ingrepp bör vara reversibla. Det andra är att en rättvis fördelning av "output" bör eftersträvas mellan ekonomiska sektorer, samhällsgrupper, platser och regioner och i synnerhet generationer. För det tredje får nyttjandet av miljöerna inte överskrida det användnings-tryck artefakterna tål, deras "carrying capacity". Slutligen bör man ekonomisera i resursanvändningen t. ex. genom att försöka internalisera externaliteter² (så att besökare fås att betala för så stor del som möjligt av de kvaliteter i platsen de faktiskt uppskattar).

Dissonant Heritage är tillräckligt tjock och innehållsrik som den är, varför man kanske inte skall klaga över det som inte finns där. Men boken rör vid en viktig sida av kulturarvet som måste analyseras noga. Därför kan vi inte avstå från att beröra några av bokens problem eller några av de per-

spektiv som författarna öppnar utan att penetrera.

För det första behandlas aktörers beteende, liksom konsumenternas efterfrågan som något ganska opåverkant och statiskt. Möjligheten att påverka besökarens inställning till att förvänta sig mer än bekräftande upplevelser diskuteras exempelvis inte. Det är en stor brist eftersom väldigt mycket av senare tids kulturkonsumtion handlat om snabba förändringar i konsumenternas efterfrågan.

För det andra framträder knappast bilden av kulturarvet som en social process. Författarna lägger på sätt och vis grunden för en sådan tanke men deras fabriksmodell förleder dem till att uppfatta efterfrågan som given och produktionen som styrd av en enväldig producent. En anledning att efterfråga ett värde är kanske att många andra gör det också, att man vill kunna delta i en kommunikativ process. En sådan process kan växa fram i en blixtsnabb dialog mellan olika slags producenter och konsument och gränserna mellan rollerna som konsument och producent kan utsuddas. Besökarna är ju exempelvis medskapare i evenemanget Göteborgs filmfestival; besökarna förhöjer värdet på själva filmkonsumtionen. En blixtsnabb serie rollbyten mellan producent och konsument skedde vid prinsessan Dianas begravning. Hur sådana processer utvecklar sig måste spela en enorm roll för hur dissonanser växer fram och hanteras: Bron över Mostar, Amritsar i Punjab, moskén på Hisingen i Göteborg är några exempel på objekt som kommit att bli stridssymboler för vissa människor. De kommunikativa processer som skapat

symboliska hjärtan som dessa och som styr människors efterfrågan mer allmänt, diskuteras knappast författarna.

Slutligen kan vi inte finna att boken egentligen närmare diskuterar vilken funktion kulturarvet har för människor och deras livskvalitet, kulturarvets psykologi. Det innebär att författarna egentligen bara kan arbeta med sådana dissonanser som är uttalade, som är del i öppna konflikter. En följd av detta är att Sverige knappast förekommer ibland de många illustrationerna. Har vi inga dissonanser i Sverige? Enligt vår uppfattning finns det skriande dissonanser som skapas av oförmågan att se att vårt kulturarv är mångkulturellt även om detta faktum inte föranleder våldsamma öppna konflikter. Våra kulturarvsresurser har skapats av människor med vitt skild kulturell bakgrund. Hantverkare från hela Europa byggde; furstar och kapitalägare från hela Europa lät bygga; moden, idéer, tekniker och material hämtades från hela världen. När människor från andra kulturer möter de kulturarvsresurser (i författarnas mening) som befinner sig inom Sveriges gränser är de inte några främmande fåglar som ställs inför de införståddas väl kända, väl sammanhållna och självklart ägda platser. De är en självklar del av en process av kulturmöten som alltid pågått, alltid pågår och förhoppningsvis alltid kommer att pågå och utan vilken dessa resurser aldrig funnits. Men de invandrades och inföddas behov av att i sina svenska kulturarv möta spår av andra tidigare besökare eller invandrare behandlas inte i boken, alltså inte heller denna dissonans.

Inte heller en annan viktig konsekvens av bokens tes att "heritage is ultimately a personal affair" berörs: nämligen att mängder av "personal affairs" definieras bort av både offentliga och privata kulturmiljöaktörer. Nu levande invandrades tolkning av kulturarvsresursen ges ingen plats vare sig i kulturmiljövårdens ord eller dess praktik. Hur många invandrade bebyggelseantikvarier har vi? Liksom Nefertiti i Berlin är en del av berlinarnas kulturarv, trots att den andel av sitt liv hon vistats i Berlin är kort, är Läckö en del av invandrade latinamerikaners, bosniers, iraniers etc. kulturarv. Det gör inte Nefertiti eller Läckö fattigare att de är resurser för ett mångkulturellt kulturarv. Kulturarvet är inte homogent. Det vore förödande och utarmande att fortsätta låta sig förblandas av det falska skenet av homogenitet.

Bertil Fridén
fil. dr.

Inst. för miljövetenskap och kulturvård,
Göteborgs universitet

Ewamarie Herklint
bebyggelseantikvarie, doktorand,
Bebyggelsevård, Arkitektur,
Chalmers tekniska högskola

Noter

1. Återgiven och översatt som Alois Riegl: "The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin.", i *Oppositions. A Journal for Ideas and Criticism in Architecture*. Fall 1982: 25.
2. När en trädgårdsmästare anlägger en fruktodling kommer det att gynna grannen som är biodlare. Det är en extern effekt av trädgårdsmästarens investering, en externalitet. Den kan internaliseras exempelvis genom att biodlaren och trädgårdsmästaren slår sig ihop och producerar båda produkterna.

Elisabeth Tostrup:

**Architecture and Rhetoric:
Text and Design in Architectural Competitions, Oslo 1939–90.**
Oslo School of Architecture, 1996.

Resensert av
Karl-Otto Ellefsen
og Nina Berre

Den normative arkitekturteorien har alltid funnet sitt belegg i omskrivning av arkitekturhistorien. Faglige synspunkter innen disiplinen er i dag innvevd med oppfatninger om de siste 50 årenes arkitekturhistorie. Innen Norden har den mer sammenfattende historieskrivingen av forfattere som Nils-Ole Lund og Christian Norberg-Schulz vært skoledannende for hvordan arkitekturen fra den nære fortid blir bedømt. Tiden er nå så definitivt inne til å se arkitekturen og arkitektfaget fra denne perioden med "nye briller", både tematisk og metodisk.

Nettopp dette gjør at man møter Elisabeth Tostrups doktorgradsarbeid *Architecture and Rhetoric* med så stor interesse. Mange monografiske arbeider fra perioden er publisert, og forskningsarbeider som går dypere ned i enkelttemaer er i gang. Men Tostrups arbeid er et av de første av tradisjonell vitenskapelig karakter som er lagt fram. *Architecture and Rhetoric* er en empirisk studie med et avgrenset forskningsmateriale hentet fra norske arkitektkonkurranser i perioden 1939–1990. Materialet blir begrenset fra de 300 konkurransene som ble holdt i Norge i denne perioden til 36 konkurranser. Hun velger konkurranser fra Oslo, begrenser seg til offentlige bygg og konsentrerer seg om 1. premievinneren. Avgrensingene har sammenheng med hennes

---

*Architecture and Rhetoric:
Text and Design in Architectural
Competitions, Oslo 1939-90*
by Elisabeth Tostrup, is published
by Andreas Papadakis Publisher,
Windsor, Berks SL4 2EH, UK, 1997.

---

innfallsvinkel, for Tostrup ønsker å studere den hegemonistiske arkitekturen, altså den som til enhver tid dominerer. Hun ser arkitekturen som et kollektivt uttrykk for samfunnsmessige problemstillinger og for normer innenfor disiplinen. I den perioden hun studerer dominerte arkitekter oppnevnt av Norske Arkitekters Landsforbund juryarbeidene. Derfor blir studie av konkurransenes vinnerforslag et middel til å studere de dominerende arkitekturidealene. En ikke urimelig forutsetning er at denne hegemonistiske arkitekturen best kommer til uttrykk i offentlige bygg som skal representere fellesskapet, og at de til enhver tid rådende faglige idealene tydeligst og mest entydig ivaretas av hovedstadens arkitekter og deres institusjoner.

Den ene innfallsvinkelen er altså å studere den hegemonistiske arkitekturen, men Tostrup reiser også en annen, og sett i forhold til avhandlingen nesten konkurrerende problemstilling. Hun ønsker å undersøke forholdet mellom arkitekturens form-

giving og tekst, altså forholdet mellom den måten det kommuniseres om arkitektur på og arkitekturen selv. Og så hele oversettelsen fra arkitektur til tekst, er en overmoden problemstilling som må tas tak i. Delvis savner faget dekkende vitenskapelige begreper, og delvis er det innarbeidete arkitekturspråket lite egnet til å beskrive arkitektur og formidle arkitekturverdier til andre som ikke er sosialisert til fagets språkkoder.

Det har trolig vært utfordrende å finne fram til et metodisk grep¹ som kan forene de to vesensforskjellige innfallsvinklene. Tostrup ser konkurransematerialet som bestående av to argumentasjonsformer, den visuelle og den verbale "retorikken". Men hun skiller også ut "design" som en egen argumentasjonsform og ender med et tredelt "rhetorical set: The prize-winning architectural designs (1), the graphic or visual presentation (2)" og "the texts (3)". Avhandlingen er bygget opp av to hoveddeler. Den første delen "I. Preliminaries" er historisk og teoretisk. Den tar opp arkitektkonkurranser som tradisjon, visuell representasjon i arkitektkonkurranser, tekster i konkurransene og avgrensninger og kategoriserer forskningsmateriale. Diskusjonen fører fram til valg av noen nøkkelaspekter – "key aspects" – som forskningsmateriale (i del II "Architecture and Rhetoric") blir diskutert i forhold til. Disse nøkkelaspektene

er delvis valgt ut fra de problemstillingene Tostrup fra starten av etablerer for sitt arbeid, dels ut fra hennes generelle kunnskap om denne perioden i internasjonal og nordisk arkitektur, og dels på grunnlag av hva hun har funnet i sitt forskningsmateriale.

Kategoriene er "New versus old" som fanger dialektikken mellom ønsket om å skape ny form som uttrykker sin tid, og på den andre siden tradisjonen og den eksisterende kontekst prosjektet skal inngå i. Den fanger også endringer i arkitektens rolle og problematiserer arkitektur som fellesskapets symboler.

Det andre nøkkelaspektet er "Space/Use" og gir i Tostrups arbeid utgangspunkt for diskusjon av hvordan forholdet mellom pragmatisk bruk/funksjon og arkitektonisk form blir etablert i konkurransematerialet. Dette gir også grunnlag for å diskutere prosjektenes geometri, på den ene siden de "reglene" som etableres for romlig ordening av prosjektet, og på den andre siden hvordan sammenhenger mellom samfunnsmessige behov og arkitektoniske valg blir legitimert i det blomstrende språket i konkurransematerialet "which relate to the design of ideas of meaning, life and use" (s. 122).

Det tredje "key aspect" er "Façades and interfaces" og konsentrerer seg om bygningens uttrykk slik dette er representert i tegningsmaterialet. Hun bruker også begrepsparet (i kapitlet "Castles in the air, mirrors and foundations") til å trekke fram elementer som binder konkurransematerialet til samfunnsmessige forhold. Valg av formkomponenter som spei-

ler det industrialiserte byggeri er et tydelig og gjennomgående trekk i den hegemonistiske arkitekturen.

De tre nøkkelbegrepene kan prinsipielt sees som både avhengig og uavhengige av hverandre. Hun mener begrepene til sammen favner en helhetlig diskusjon av arkitekturen. Samtidig er det disse temaene arkitekturdiskusjonen utvikles innenfor. Hele oppbygningen reflekterer Tostrups ønske om å unngå tradisjonelle stil- og periodekategoriseringer. Hun ønsker ikke å studere individuelle uttrykk, men å undersøke en tidsperiode for å se etter typiske trekk som like gjerne atskiller og overskrider tradisjonelle periodiseringer:

These aspects, which together constitute the architectural totality, follow different rhythms and lines of development. As the development of the different aspects have their turning points or breakthroughs at different points in time, important changes in the hegemonic architecture can occur while, at the same time, a continuity is manifest. (s. 174.)

I følge Tostrup kan det metodiske grepet (som også gir avhandlingens hovedstruktur) sammenlignes med et kryssord². Hovedtemaene ny/gammel, rom/funksjon og fasader/uttrykk representerer det vannrette. Mens konkurransematerialets "retoriske oppdeling" i den arkitektoniske formgivingen, den visuelle representasjonen og teksten eller det verbale representerer det loddrette. Bortsett fra selve kategorisering og valg av betraktningmåter etableres ikke sterke og styrende hypoteser. Metoden er

inkluderene og lik i et "case studie" gir den mulighet til å gå i dybden der funnene og den "argumentative dialogen" mellom hovedtemaene krever det.

Det er også sett som et konkret og velbegrunnet bidrag til beskrivelse av norsk arkitekturhistorie at avhandlingen har sin største verdi. Konkurransene er et utmerket studiemateriale om man søker dominerende oppfatninger. Tostrup skriver også godt, og kapitlene kan leses som friske analyser av elementer i tenkningen omkring moderne arkitektur. De valgte nøkkelaspektene viser seg å være fruktbare, men fører også til en bredde i diskusjonen som gjør det vanskelig å skille mellom det vesentlige og det uvesentlige. Hva er det nye Tostrup finner, hvilke oppfatninger er det hun korrigerer og hva er egentlig sagt noen ganger før?

Det er studiet av "retorikken" som skal fokusere Tostrups arbeide. Hele problematikken er todelt. Dels er det i konkurransene tekstens oppgave å gi prosjektet samfunnsmessig legitimering (1). Man konkurrerer om ideer og disse uttrykker fysiske idealer som har en mangesidig begrunnelse fra pragmatikk, over samfunnsidealene og til rent arkitektoniske intensjoner. Dette diskuterer avhandlingen godt og dokumenterer både den poetiske tåkelegging, ønsket om å være i tiden og den relative stabiliteten i argumentasjonsformen.

Men dels er også hele språkliggjøringen av arkitektur et problem i seg selv (2). Som i den klassiske retorikken har arkitekturfaget en tradisjon for å argumentere gjennom å mane fram bilder. Prosjektet gis kraft gjen-

nom kraften i de bildene som blir knyttet til det. Bygningen sett som arkitektur blir i den nordiske tradisjonen omtalt gjennom arkitekturens påståtte virkninger. "Bygninger reiser seg foran oss og snakker med hverandre". Dels er dette språket en uvane. I "Bourdiesk" forstand er kanskje dets fremste mening og gi en særinteresse legitimitet. Men i dette språket gjemmer det seg også et oversettelsesproblem. Enkelte arkitektoniske intensjoner og fenomener (som eksempelvis romopplevelse og romsammenhenger) lar seg ikke lett oversette til tekst. Tilsynelatende ubehjelpelig formuleringer kan være fulle av faktisk innhold. Dette kan man ikke undersøke i konkurransematerialet, men kun ved å sammenligne uttrykte intensjoner med det ferdige bygget. Denne mer generelle diskusjonen om arkitektenes språk og oversettelse av arkitektur til språk tar avhandlingen ikke inn over seg. Diskusjonen gjenstår.

Et viktig "funn" den empiriske studien bringer fram er den sterke kontinuiteten, både i arkitekturidealer og enda mer i "retorikken" eller måten

arkitektur blir legitimert på i denne perioden. Et postmoderne brudd lar seg ikke lese av norske arkitektkonkurranser om nå dette skyldes at "bruddet" kun er en talemåte eller at stabiliteten reflekterer manglende problematisering av den faglige dannelse i det norske arkitekturmiljøet. Det er i større grad endringer i teknologi og produksjonsmåte, endringer i byggeoppgavene og nye krav til arkitektur som redskap som modifiserer både formen og hvordan formen blir omtalt i konkurransene. Den relative stabiliteten, hva den består i, hvordan den faktisk legitimeres, og spørsmålet om denne legitimeringen er reell eller en fiksjon er en utfordring til faget. Sett i denne sammenhengen har Tostrups arbeid stor betydning, ikke bare som historieskrivning, men også som ledd i en møysommelig avdekking av fagets normer og kunnskapsgrunnlag.

Karl Otto Ellefsen

Professor,
Arkitektthøgskolen i Oslo

Nina Berre

stipendiat,
Institutt for Arkitekturhistorie, NTNU

Noter

1. Metoden er grundigere omtalt i *Å forstå historien gjennom arkitekturprosjektet. En sammenlignende metodeundersøkelse mellom "Architecture and Rhetoric"* av Elisabeth Tostrup og *"The Decorated Diagram"* av Klaus Herdeg. Nina Berre, Institutt for Arkitekturhistorie NTNU 1997.
2. Tostrup i forelesning ved NTNU 1996-11-21.

Gudrun Linn:

Projektet "Byggnaden som arbetsmiljö för drift- och servicepersonal" – bakgrund, begrepp, metod m m

En beskrivning av hur handboken *Fastigheten som arbetsmiljö – bygg rätt från början* tagits fram¹
Arbetslivets bebyggelse, Chalmers tekniska högskola,
Göteborg 1997

Recenserad av Jan Ahlin

Gudrun Linn började sin forskning om byggnaders utformning med avseende på städning vid Statens institut för byggnadsforskning i Gävle på 1970-talet. Hon kom senare att söka sig till Industriplanering på arkitektursektionen vid Chalmers. Där hade forskning med likartad inriktning påbörjats av bl. a. Jan Åke Granath². Det fanns vid denna tid liknande forskning också vid KTH³. År 1985 lade Gudrun Linn fram sin doktorsavhandling vid Byggnadsfunktionslära, KTH⁴. Avhandlingen handlade om utformning av badrum med avseende på städning.

Det nu aktuella arbetet består av två delar: En *handbok*⁵, som i första hand vänder sig till praktiker, och en *forskningsrapport*, som redogör för hur handboken kommit till. Handboken har recenserats och lovordats i såväl svensk som utländsk (finländsk) fackpress.

Gudrun Linn har i sin forskning mer än någon annan arkitekturforskare jag känner hörsammat en tänkvärd uppmaning från den tyske filosofen och vetenskapsmannen Georg Christoph Lichtenberg (1742–99): "Man bör oftare undersöka det som människorna för det mesta glömmert bort, det som de inte märker och det som betraktas som så välkänt att det inte anses värt en undersökning."⁶

Projektet "Byggnaden som arbetsmiljö för drift- och servicepersonal, s. k. sekundära brukare. Problemgång och underlag för handbok" har bedrivits vid Chalmers tekniska högskola, Institutionen för Byggnadskonst, enheten Arbetslivets bebyggelse (tidigare Industriplanering) under åren 1992–96. Huvudman och anslagsförvaltare för projektet har varit Fastighetsbranschens Utvecklings- och Arbetsmiljökommitté (FUA). Forskningsdelen av projektet har helt finansierats av dåvarande Arbetsmiljöfonden (nu Rådet för arbetslivsforskning), medan informationsinsatser som bearbetning till en färdig handbok m. m. finansierats av dåvarande Arbetslivsfonden. Handboken, som varit projektets primära mål, har utgivits av Svensk Byggtjänst.

Först sökte Gudrun Linn anslag för projektet via Chalmers, men fick avslag från Arbetsmiljöfonden. Sedan återkom hon med i stort sett samma ansökan via Fastighetsbranschens Utvecklings- och Arbetsmiljökommitté och då beviljades ansökan. Detta säger något om vilket förtroende högskolor åtnjuter hos forskningsfinansiärerna. Till Arbetsmiljöfondens försvaret skulle eventuellt kunna anföras att när projektet ansöktes via FUA vittnar det om en stark förankring av projektet, vilket bör garantera att det

inte blir forskning för skrivbordslådan.

Arbetet har bedrivits av Gudrun Linn som ensam forskare med en komplicerad projektorganisation i vilken ingick styrgrupp, referensgrupp, byggnadstekniskt sakkunnig, praktikergrupp för granskning och medverkan, seminarium med förvaltare samt remissbehandling. Projektorganisationen finns föredömligt beskriven i form av ett organisationsschema i rapporten. Arbetet är genomfört på ett nära nog exemplariskt vis för ett pionjärarbete avseende komplexa förhållanden, som också befinner sig i spänningsfältet mellan olika partsintressen.

Gudrun Linn konstaterar att det finns litet tidigare forskning med den aktuella inriktningen. Hon grundar detta på en svensk och internationell litteratursökning, som resulterat i endast en handfull arbeten. Jag delar denna slutsats, men vill också framhålla att man alltid måste vara försiktig att uttala sig om det som *inte* finns. Kanske har för snäva sökbegrepp använts? Kanske har inte de rätta databaserna avsöpts? Jag tycker det borde finnas arbeten inom det numera så uppmärksammade området *facility management*, i vilket underhåll, drift, städning m. m. ingår. Dessa är ju verksamheter med avsevärd ekonomisk betydelse.

Städrum utan ståhöjd i ett nybyggt hus strider mot såväl byggregler som "självklar kunskap".

Med *sekundära* brukarna avses de yrkesgrupper, som har byggnader till arbetsplats, men som byggnaderna inte i första hand utformats för. Gudrun Linn delar upp de sekundära brukarna i två kategorier. Kategori 1 sköter drift, underhåll och service av byggnader och tillhörande yttre miljö. I denna ingår fastighetsskötare (och till fastighetsdrift i större organisationer knutna driftmaskinister, drifttekniker, VVS-montörer, plåtslagare, smeder, snickare, målare, trädgårdsarbetare), städare, fönsterputsare, renhållningsarbetare, hissreparatörer, elektriker, skorstensfejare, glasmästeriarbetare och växtskötare. Kategori 2 omfattar yrkesgrupper som ger service åt boende och verksamheter. I denna ingår taxi/färdtjänstpersonal, distributionschaufförer, brevbärare,

tidningsbud, bevakningspersonal, expressarbetare (flyttkarlar), ambulanspersonal och brandförsvarspersonal.

De primära brukarna, dvs. de brukare byggnader i första hand utformas för, kan ofta vara med i planeringsprocessen och på detta vis få sina krav och önskemål tillgodosedda. Detta är mycket svårare för de sekundära brukarna. De är sällan med i planeringsprocessen och kan därför inte påverka byggnadsutformningen på det viset. Handboken fyller funktionen att lyfta fram deras röst.

Rekommendationerna grundar sig på empiriska data, som har samlats från ett antal *fall* som utgörs av byggnader av olika slag: 22 flerbostadshus, 9 kommersiella lokaler, 8 skolor/högskolor samt 10 fältarbeten för "ge-

mensamt" (t. ex. renhållning). Från fallen/fältarbetena har iakttagelser gjorts och intervjuer genomförts med representanter för olika yrkesgrupper. Sammanlagt har ca. 120 personer intervjuats. Intervjuerna har ägt rum i eller i nära anslutning till de intervjuades egen arbetsmiljö, varvid möjligheter funnits för intervjupersonerna att peka ut och demonstrera aktuella förhållanden. Möjlighet har också funnits för forskaren att iakttä och se med egna ögon problemen i sitt rätta sammanhang.

Det insamlade empiriska materialet har översatts till normativa påståenden om hur olika byggnadsdelar och rum *bör* utformas för att de ska bli bra ur underhållssynpunkt. Författaren har medvetet undvikit att tala om hur olika delar *skall* utformas. Detta verb anser hon tillhör lagstiftningsspråket.

Rekommendationerna har strukturerats i handboken enligt byggnadsdelar och rum i stort enligt BSAB-systemet. I forskningsrapporten finns de också strukturerade efter berörda yrkesgrupper. Den första struktureringen är mest lämpad för projektering och fastighetsförvaltning. Den senare kan t. ex. användas vid utbildning för olika yrkesgrupper.

Perspektivet är byggnadsfunktionellt, vilket innebär att det tar sikte på problem som har sitt ursprung i byggnadsutformningen och därmed också kan lösas/elimineras genom lämplig byggnadsutformning. Andra perspektiv som diskuteras är t. ex. det organisatoriska, vilket skulle bädda för organisatoriska lösningar. Men organisatoriska lösningar skulle enligt Gudrun Linn inte innebära en verklig lösning

av dessa arbetsmiljöproblem, utan skulle snarare innebära att man "späder ut" dem utan att först undersöka om det är möjligt att eliminera dem.

Värt att notera är att i de undersökta fallen förekom inte ett enda exempel på konflikter mellan krav från olika sekundära brukare. Däremot förekom enstaka exempel på konflikter mellan krav från primära och sekundära brukare. Exempel på detta är kraven på barnsäkerhet vid entréer och expressarbetarnas liksom färdtjänstförarnas krav att kunna köra fram alldeles intill entrén. Vidare konstaterar Gudrun Linn att hon i de undersökta fallen inte funnit några konflikter mellan de sekundära brukarnas krav och handikappkrav. Tvärtom verkar det som om de rörelsehindrades krav på extra rymlighet sammanfaller med de sekundära brukarnas krav på tillgänglighet.

Handboken och forskningsrapporten är på det hela taget ett imponerande arbete. De påpekanden som kan göras, och som är på sin plats i en tidskrift för arkitekturforskning, är till stor del av detaljkaraktär.

Först några påpekanden om handboken. Titeln på handboken tycker jag inte är helt rättvisande. Den ger intryck att rekommendationerna skulle vara inriktade enbart på nybyggnad, vilket inte är fallet. Det är snarare så att strävan har varit att utforma rekommendationerna så klart och kompromisslöst som möjligt, vilket enklast är i form av rekommendationer för nybyggnad. I forskningsrapporten framhålls:

Riktlinjer som ur en viss aspekt anger grundläggande utformningskrav på ett tidigare obearbetat område kan

inte utgå från kompromisser och avsteg, de måste utgå från en *ideal situation*. Detta gäller för byggnadsutformning lika väl som för produktutveckling ... I det här beskrivna handboksprojektet har syftet varit att få fram generellt användbara riktlinjer som kan tillämpas såväl i nybyggnad som vid ombyggnad ... (s. 58–59).

Referens- och styrgrupperna har läst varenda rekommendation i handboken. Ändå finns det rekommendationer som kanske inte utformats helt invändningsfritt. Detta gäller t. ex. rekommendationen om gräsmattor på sidan 29–30 i handboken. I *gräsmattor* inräknas gräsbevuxna ytor som slås 1–2 gånger per säsong. Dessa tycker jag är onaturligt att kalla gräsmattor. Vidare står det: "Gräsmattor som avses att maskinklippas bör vara sammanhängande, inte 'en plätt här och en plätt där'." Finns det gräsmattor som *inte* klipps med maskin idag?

På sidan 64 står det:

Lokaler som kräver regelbunden städning och eventuellt vård av växter bör vara tillgängliga genom en dörröppning (med eller utan dörr) som gör det möjligt att köra in en städvagn eller växtskötselvagn.

Balkonger och avsatser med växter vid exempelvis ljusgårdar bör vara åtkomliga för skötsel.

Finns det lokaler som *inte* kräver regelbunden städning? När det gäller balkonger och avsatser med växter tycker jag att det skulle ha stått *måste* vara åtkomliga för skötsel. Annars dör växterna.

En av medlemmarna i referensgruppen gjorde de ständiga invändningarna att handboken innehåller

många självklarheter och att dessa borde utgå. Jag skulle hålla med honom/henne om det vore så att självklarheterna normalt beaktades i projekteringen. Men alla rekommendationerna i handboken baserar sig på vittnesmål om verkliga missförhållanden från sekundära brukare, dvs. de är i högsta grad verklighetsbaserade.

"Självklarheterna" som måste påpekas väcker snarare frågor om varför kunskap inte tillämpas. Det spelar i detta sammanhang ingen roll om kunskapen är självklar eller inte. För att kunskap ska tillämpas krävs att de förhållanden kunskapen avser anses viktiga (av inflytelserika aktörer) i förhållande till andra förhållanden. För att kunskap ska tillämpas krävs alltså rätt attityd. Jag tror betydelsen i Gudrun Linns insats ligger i att hon tagit fram och sammanställt såväl ny som välkänd kunskap och, som hon uttrycker det själv, "självklarheter". Vidare har hon genom sitt energiska arbete lyft fram ett försummat område och därmed bidragit till en attitydförändring.

Gudrun Linn har genomfört fallstudier men hennes beskrivning och motivering av fallstudierna överensstämmer inte med min av Robert K. Yin starkt påverkade förståelse av denna forskningsmetodik⁷. I forskningsrapporten står:

Materialinsamlingen har skett genom intervjuer och fallstudier, som resulterade i en kartläggning av de olika yrkesgruppernas arbetsmiljöproblem. ... Fallstudier har visat sig vara en lämplig metod i projekt som detta. Redan från början stod det klart att jag måste gå ut i fastigheterna och se hur det såg ut och tala med de arbe-

tande där. ... Om jag skickat ut en enkät med färdiga frågor och rutor att sätta kryss i skulle jag inte fått samma fylliga bild av situationen som jag nu fick. Fallstudierna gav en inblick i förhållandena i bebyggelsen, och jag hade hela tiden möjligheten att diskutera problemen med intervjupersonerna.

Det jag reagerar emot är att författaren beskriver sin metod som "intervjuer och fallstudier". Jag vill snarare se det som att intervjuerna ingår i fallstudierna. Det typiska för fallstudier är ju att det är legitimt att använda många olika metoder i varje fallstudie.

Litet längre fram står det: "Generaliteten i de funna problemen har i projektet prövats inte genom statistik utan genom bedömningar – av mig och mina medhjälpare och alla dem som granskat materialet genom den breda remissbehandlingen." Enligt Yin ger fallstudier framför allt svar på frågorna "what", "how" och "why". Fallstudiernas styrka är att ge en förståelse av det komplexa samspelet av olika faktorer i det enskilda fallet. Beträffande möjligheterna att generalisera från fallstudier ger Yin i inledningen till *Case Study Research* följande korta svar:

... case studies, like experiments, are generalizable to theoretical propositions and not to populations or universes. In this sense, the case study, like the experiment, does not represent a 'sample', and the investigator's goal is to expand and generalize theories (analytic generalization) and not to enumerate frequencies (statistical generalization). (S. 10.)

I forskningsrapporten används ordet *operationalisera* på ett egendomligt vis. På sidan 70 står det: "Att utarbeta handboken har inneburit att dels ta fram ny kunskap och även sammanställa befintlig kunskap, dels få kunskapen att användas, dvs operationalisera den." Ordet operationalisera tycks här användas i betydelsen *omsätta* (om kunskap). *Nationalencyklopedins ordbok* anger att operationalisera betyder att dela upp i (konkreta) delmoment med avseende på tanke och dylikt.⁸ I forskningssammanhang torde detta i allmänhet betyda att göra kunskapen tillämpbar genom att dela upp den i användbara delar.

Gudrun Linns arbete fyller uppenbarligen ett behov. Handbokens första upplaga är redan slutsåld. Den i forskningsrapporten gjorda sammanställningen av arbetsmiljöproblem för olika yrkesgrupper efterfrågades redan innan rapporten publicerades av en utredning, som tillsatts av Arbetsmarknadsdepartementet. Utredningen har till uppgift att göra en översyn av fastighetsanställdas arbetsmiljö m. m. och kommer att lägga förslag om ändringar i Arbetsmiljölagen.

*Dagens Nyheter*s högskoleguide hade i föl ett uppslag om forskarutbildning och forskaryrket.⁹ För att ge forskningen ett ansikte presenterade man *en* forskare – Gudrun Linn. Detta kan ses som ett erkännande och upprättande av en forskare som valt att inte satsa på det populära och glamorösa, utan snarare ägnat sig åt det förbisedda. Avhandlingen för 12 år sedan hänades i pressen av vissa debattörer, som utpekade den som "löjlig" forskning. Någoting har hänt i samhället under den tolvårsperiod som

passerat sedan avhandlingen kom. En attitydförändring har ägt rum i synen på fastighetsskötsel, underhåll och städning. Ansvarig för denna attitydförändring är inte minst Gudrun Linn.

Jan Ahlin

arkitekt, docent,

Chalmers tekniska högskola

Noter

1. IACTH 1997:1, Institutionen för byggnadskonst, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.
2. Granath, J. Å., 1982, *Service- och underhållsarbetens beroende av byggnadsutformning. En problem- och kunskapsöversikt*. IACTH 1982:1. (Industriplanering, Arkitektursektionen, Chalmers tekniska högskola.) Göteborg.
3. Allpere, J. & Blomberg, I., 1978, *Ytskikt – rengöring. Material och -behandling av ytskikt. Byggnadsdelars och byggnaders utformning ur rengöringssynpunkt*. Skrift 1978:01. (Avdelningen för arkitektur, Kungl. tekniska högskolan.) Stockholm.
4. Linn, G., 1985, *Badrum och städning. Hur skall badrum byggas för att underlätta städningen?* R103:1985. (Statens råd för byggnadsforskning.) Stockholm.
5. Linn, G., 1997, *Fastigheten som arbetsmiljö. Bygg rätt från början*. (Svensk Byggtjänst.) Stockholm.
6. Lichtenberg, G. Ch., 1991, *Kladdböcker*. Urval, översättning och efterskrift av Peter Handberg. (Propexus.) Lund.
7. Yin, R. K., 1994, *Case Study Research. Design and Methods*. Applied Social Research Series Volume 5. Second Edition. (SAGE Publications.) Thousand Oaks, London, New Dehli.
Yin, R. K., 1993, *Applications of Case Study Research*. Applied Social Research Series Volume 34. (SAGE Publications.) Newbury Park, London, New Dehli.
8. *Nationalencyklopedins ordbok*, 1996. (Bra Böcker.) Höganäs.
9. *Dagens Nyheter* 1996-04-13.

Katja Grillner:

**Four Essays Framed
(Questions of Imagination, Interpretation
and Representation in Architecture)**

Licentiate thesis, Stockholm, 1997

Reviewed by
Anna-Maija Ylimaula

The Third Eye and Four Essays

I look in the mirror and I see I have two eyes. But my third eye I cannot see, because it is invisible. Yet it is real, and everyone in this city has a similar eye. Our vision is triocular, not binocular, for our third eye is language. (Leena Krohn, "Language is a third eye", Books From Finland 2/89, pp. 91–96.)

The return of the licentiate thesis to the post-graduate studies happened soon after it was officially removed from the curricula of universities. Experience has shown that the level of the doctoral studies stays somewhat better if there is a separate licentiate thesis preceding the doctoral thesis. Every scientific work demands personal studies, experience and reflective thinking as much as open eyes and an open mind. One recent proof of this is the licentiate thesis of Katja Grillner, published under the title *Four Essays Framed*.

The original meaning of the word *essay* is an attempt (p. 3), and it suits this study well. The parenthesis in the title surprises at first, but since there are so many good questions which still remain unanswered in this thesis, the use of the parenthesis becomes meaningful. The four writings

of Katja Grillner are more literary works than academic papers. These four essays are "framed" with a prologue and a postscript and somehow loosely bound together.

The honesty of the writer is refreshing: "The task of framing four individual essays, written as these are in quite disparate contexts, into one coherent piece of research is essentially impossible" (p. 5) and "I must confess that if something appears to be methodologically coherent throughout the essays, it is so only by the help of then not-yet-conceptualized notions, intuitively used in my writing." (p. 5). Instead of the words imagination, interpretation and representation the words in the parenthesis could be inspiration, intuition and integrity.

*

The disposition of this licentiate thesis is simple: the framework in two parts and the essays inbetween. The writer wants her essays to be read as a hermeneutical case studies. By articulating concepts used within the discursive fields of architectural theory, criticism and practice, she wishes to deliver tools for the ongoing discourse. The essays are stories of lived architecture (re. to Proust's stories of

lived life and Ruskin's focus on the *traces of life*).

Throughout the book there remains a contradiction which the writer has not been able to solve: whether to approach these matters on conceptual basis or as material objects of architecture. It is equally important to develop our abstract thinking as it is to understand the meaning of the objects which we build.

According to Aristotle there are two ways of understanding: intuition and discourse. Intuition is an immediate way of understanding, discourse is only *dia logos*, through speech (Dialogue is to understand through talking). But Katja Grillner has used her third eye, which is language. This is why she introduces a fresh approach, in which she combines personal experiences from books she has read, from buildings she has studied, from an installation she has visited. The study does not contain any new scientific findings, but yet it has new interpretations of old topics, a clairvoyance of the vast field of problems and a great deal of personal coherent thinking which is something other than a hermeneutical approach.

The interpretations of Virginia Woolf's *Jacob's Room* and Marcel

The "tractatus-model" for architectural representation, represented by Dürer's illustration of the representative logic of perspective. (Albrecht Dürer, *Unterweysung der Messung*, 1527). (a: architect/man, b: representation/proposition, c: representational structure/logic structure, d: architectural work/world/woman.) (Figure page 145.)

Proust's *Remembrance of Things Past* (A la recherche du temps perdu) cannot compete with the many recent literary or transdisciplinary studies but are nevertheless interesting because the reader and the interpreter is an architect. Writing about Proust Julia Kristeva noted "to create persons, archetypes or cathedrals is being in joy. The creative genius acts in joy". There is this same kind of joy in Grillner's way of reading Woolf and Proust. To some extent this joy is transferred to her writing of these essays.

The most interesting part of the book comes after the four essays, frame part II, where she comes to the ontological basis of architecture.

*

"Philosophy is universal ontology, which originates in the hermeneutics of human existence" defines Martin Heidegger in *Sein und Zeit* (Being and

Time). Why is he giving such a central place to ontology? To Heidegger, hermeneutics is always interpretation, no method. Ontology and phenomenology can only be separated by the object and the method. Heidegger sometimes calls his phenomenology also ontology. *Zu den Sachen selbst* (To the things themselves!) is a slogan by which Heidegger means that one should describe things so that one goes beyond the surface, searches for things invisible, those which hide behind all the things visible and are however something essentially important, actually the real basis and meaning for the things which we see.

Grillner compares Martin Heidegger's art approach with Richard Shusterman's *Pragmatist Aesthetics*. Grillner writes that "the truth then, in the Heideggerian sense, may however just be this experience of nothingness..." (p. 151.) Maybe she was in-

spired by Woolf's idea in Orlando: "Nothing exists. The whole thing is a miasma – a mirage". This however is a strange conclusion in Grillner's study. It leads to the unfruitful relativism of hermeneutics, in which everything is only interpretation and there is no truth.

Heidegger studies in his lectures mainly the way a work of art is in the world. There are three different ways of being for him: to be at hand, to be as an object and to exist. This is where he criticized the whole western thinking, which did not make any distinction between these different ways of being, and especially Descartes' famous "Cogito, ergo sum" since one doesn't know what way of being Descartes is referring to. The question of being also remains unclear to Grillner.

Heidegger rejects the agony of the artist as a point of departure. He does

not even concentrate on the enjoyment and pleasure of the receiver (as Roland Barthes gives emphasis on the *plaisir* of the reader when receiving the text. To Barthes the only true meaning of writing and reading is the enjoyment and the pleasure of the reader). For Heidegger a work of art is a place where the world opens up and its elements are revealed. Thus a work of art is not merely a product or a medium, it is not a thing nor an offspring of enjoyment. What a work of art is all about is the happening of truth (in the Greek *aletheia*-sense, opening up rather than as equivalence with reality). The quality of elements, worn out materials, the touch of wood, coolness of metals, the transparency of glass, the warmth of flesh, the lightness of our breathing. So it returns to the fundamental elements of the world and reveals their nature in the work of art. This is what Grillner is searching for in her essays, sometimes succeeding, sometimes not.

The creation or the conception of a work of art is also something Grillner is searching for in all four of her essays. She has learned that it is a special activity. But she hasn't realized that it does not resemble production nor preparation but rather *bailing* or bringing up. The artist (the architect) lifts up something from the world, reveals even the things which we cannot comprehend. So the receiver is not just a pleasure-lover nor a consumer, but rather a preserver (to preserve originally means to keep alive). It is his task to preserve the happening of this truth, to give chance to a work of art. I think this also suits architecture and therefore it may give at least some inspiration even for architects' writings.

When the concept of truth (to me the German word *Wahrheit* does not have the same religious sound as the English *truth*) is connected with planning and architecture it simply means honesty in design and genuine (*wahr*) materials.

It is the opposite of fallacy and deceit (plastic columns, brickpatterned wallpaper, imitations of other so called man-made materials, artificial patina etc.).

As it often happens in Virginia Woolf's novels, you get where you are heading only on the last page (to Jacob's room, To the lighthouse).

This also happens in Grillner's study. In order to write her doctoral thesis the writer has to find the central problem which puzzles her, approach it analytically and scientifically in order to find answers for this problem and yet all along to keep the carrying idea alive throughout her study. In practice this means learning to cope with her own versatile talent and defining the limits of her study. With her own words "to attempt the understanding of the present from within, as well as from without. Interpreting the different may help us to see the ordinary with borrowed eyes".

Or with her sharp third eye, as she has done.

Anna-Maija Ylimaula
architect, Ph.D.,
University of Art and Design,
Helsinki, Finland

Renja Suominen-Kokkonen:

**The Fringe of a Profession:
Women as Architects in Finland from the 1890s to the 1950s**
Doctoral thesis, Helsinki, 1992

Reviewed by
Anna-Maija Ylimaula

Foucault's Author and the Invisibility of Women

The Finnish arthistorian Renja Suominen-Kokkonen has borrowed the title for her study from Gwendolyn Wright. Wright's study *On the Fringe of the Profession: Women in American Architecture*, was published in 1977.

Suominen-Kokkonen has noticed the invisibility of women in art history and thus by focusing on the work of women as designers attempts to outline the 'other of the discipline', to

give a different picture of Finnish architecture and its background, as both art and an area of social responsibility.

Pierre Bourdieu outlined a theory of the field of art as an area where individuals and institutions compete over the same goals and rewards. Suominen-Kokkonen has been inspired by Bourdieu and has followed his model with an emphasis on gender rather than class. Suominen-Kokkonen points out the problems of architectural research: an emphasis on technological studies and technical conditions or with emphasis on social or psychological phenomena, or through defining architecture as art. What is wrong with the last one?, an architect wonders.

The criticism (originally by Demetri Porphyrios) concerns also art historians.

By focusing on the 'objects' of art, research has reinforced their possible semantic values in its search for forgotten influences. It has readily formalized the internal logic of 'objects' as principles, as they in turn can once more be focused to the architect/author.

The architect has so far been approached with simplified concepts, Suominen-Kokkonen argues in the beginning of her study.

Besides Bourdieu, the writer has received inspiration from the ideas of Michel Foucault, a genealogist in Nietzsche's sense, and his will to truth. This doctoral thesis of Suominen-Kokkonen in art history may have been reviewed already earlier since it was published in 1992, but its questions of truth and author make worth while discussing even shortly these aspects of this rather exceptional thesis (among art historians) once more.

Foucault's definitions of language and truth differ quite a bit from those of Martin Heidegger. Foucault sees that language is not a being, but a function, a system of verbal signs that represent representation (for ex. in Alan Sheridan: *Michel Foucault, The Will to Truth*, p. 55). For Heidegger language is a House of Being and the world is a horizon of language. Renja Suominen-Kokkonen concludes with Michel Foucault's definition of truth:

There is (in our society) a battle 'for truth', or at least 'around truth' – it being understood once again that by truth I do not mean 'the ensemble of truths which are to be discovered and accepted', but rather 'the ensemble of rules according to which the true and the false are separated and specific effects of power attached to the true' ... (from *Truth and Power*).

'Strange as it seems', Louise Blanchard Bethune was America's first woman architect. Martinsburg W.Va. Journal 1949, AIA, Archive of Women in Architecture. (Figure from p. 29.)

Staff of the town-planning department of the National Board of Construction in the 1940s. From the left: draughtswoman Helvi Salla and the architects Inga Söderlund and Salme Setälä. SRM (Figure from p. 115.)

Foucault's aversion towards phenomenology is obvious when one reads Heidegger's definitions of truth: "Truth is a strife between illumination and concealment, art is a happening of truth" (*Poetry, language, thought*, pp. 56, 61.) So for Martin Heidegger beauty is one form in which truth appears in naked form. However, both men are making the difference between the truth and the untruth (true and false).

Women as authors of their architectural work have remained invisible and Suominen-Kokkonen argues that "if we only produce more names of women artists and flirt with the possibility of a 'feminine' input into existing categories of genre and style,

women will remain in the margins". The criteria of artistic competence are novelty and originality, regardless of the sex of the author.

According to Foucault "author does not precede the works, he is a certain functional principle by which, in our culture, one limits, excludes, and chooses" (*What is an Author?* pp. 118–119).

*

Suominen-Kokkonen has taken into her study mainly three female architects: Wivi Lönn, Salme Setälä (more known as a writer) and Aino Marsio-Aalto, (Alvar Aalto's first wife). She has found out that in order "to succeed, a woman had to prove herself perfect on the scale of prevailing

(men's) values". As the director of the National Board of Construction pointed out in 1929 to Salme Setälä: "A woman has to be a genius to succeed as well as a stupid man. You see, this is a man's world". This is no new scientific finding to any female architect. Maybe it is like a childbirth: basically nothing changes, but the methods for handling the pain are now better.

Renja Suominen-Kokkonen proves with her excellent study, that the criteria for novelty and originality can well be applied to scholars' work as well as to art.

Anna-Maija Ylimaala
architect, Ph.D.,
University of Art and Design,
Helsinki, Finland

Johan Rådberg:

**Drömmen om atlantångaren:
Utopier & myter i 1900-talets stadsbyggande**
Atlantis 1997.

Recenserad av
Christina Thunwall

Den jordbundna människans hus är uttryck för en kringskuren värld. Ångfartyget är det första stadiet i förverkligandet av en ny värld, organiserad efter den nya andan.

Dessa högmodiga ord av Le Corbusier inleder Johan Rådbergs nya bok, *Drömmen om atlantångaren*. För en äkta funktionalist var atlantångaren en passande metafor i flera avseenden; den angav riktning och rörelse, komfort på minimal yta, allt under ett tak, ett samhälle med all erforderlig service där en massa individer kunde leva sina egna liv utan att dras in i andras. Oförbindlighet och självtillräcklighet satta i system i en avskalad form av metall och glas.

Det var bara en kort tid som atlantångaren var ett statusfyllt transportmedel. Men Le Corbusiers ångfartyg var länge en "mental image" eller ledbild, som Rådberg säger. Den utövade, som andra visioner, större påverkan på stadsbyggandet än ekonomiska och tekniska faktorer. För att förstå det som byggs bör vi undersöka de visionära ledbilder, som stadsplanerare och arkitekter bär inom sig. Sådana är mestadels outtalade, kanske till och med omedvetna, och blir därför sällan föremål för kritisk diskussion.

Kontentan av Rådbergs bok är att det behövs en ny ledbild efter atlantångaren som aldrig var bra, men som fick oerhörd betydelse. Den han lan-

serar är "the global village" eller på svenska "den globala byn" som är ett tänkt litet, någorlunda självförsörjande samhälle med öppna kanaler till hela den övriga världen. Boken är skriven inom ett projekt med namnet "Vår framtida kulturhistoria" vid Institutet för framtidsstudier. Inte oväntat rymmer den en plädering för trädgårdsstaden, som Rådberg ju behandlade i monografisk form i sin förra bok. Man kan säga att den boken med hjälp av underbart vackra bilder presenterade ett rimligt stadsbyggnadsideal som orättmätigt försvann efter 1930-talet. Boken om atlantångaren förklarar genom en presentation av myter och falska föreställningar inom stadsplaneringen varför det gick på det sättet och samtidigt håller författaren fast vid att trädgårdsstaden hör till framtiden.

Boken har idéhistorisk inriktning. Olika myter och visioner betas av: effektiviteten, storstadsmyten, den europeiska staden, den kompakta staden. Höghuset ställs inför rätta och vägen till miljonprogrammet beskrivs. Klassiska arbeten som Oscar Newmans *Defensible space* och Alice Colemans *Utopia on trial* tas upp. Jane Jacobs' *The Death and Life of Great American Cities* behandlas också; författaren har en kluven inställning till boken. Å ena sidan äras Jacobs för sin kritik mot saneringspolitiken i amerikanska städer, å andra sidan vänder sig Rådberg

mot hennes, som han tycker, överdrivna uppskattning av storstaden och hennes negativa inställning till allt vad planering heter. Hon ser både Ebenezer Howard och Le Corbusier som förhatliga planerare och här måste Rådberg med sin kärlek till trädgårdsstaden naturligtvis säga ifrån. Det är i trädgårdsstaden som framtidens bostadsbyggande bör ta form – den är i själva verket den uthålliga staden. Rådberg menar att Jane Jacobs är fixerad vid anonymiteten och anser den som en kvalitet. Jag läser henne däremot så att i den tätbefolkade staden bidrar anonymiteten och den sociala kontrollen, som också bygger på viss igenkänning, till ett civiliserat beteende, ett ansvarstagande som är bra för alla och som inte förutsätter att alla måste känna varandra. Jacobs fann modern stadsplanering antiurban. Enligt Rådberg fick Jacobs också oförtjänt stort inflytande över 1980-talets stadsbyggande.

Förorten är det viktigaste som hänt i byggandet under 1900-talet, konstaterar Rådberg i kapitlet Myten om den kompakta staden. Le Corbusier betraktade förorterna som missförhållanden, som sjukdomssymptom. Urbanisering, folkökning, kraven på bättre och rymligare bostäder hade omöjligt kunnat lösas i den täta staden, framhåller Rådberg. Det stora felet med förorten var att den var ett envägsprojekt; utformat ur storsam-

hällets synvinkel. De som skulle bo i de nya bostäderna betraktades som underlag för handel och kollektivtrafik – de var inte först och främst medborgare med rätt till bra liv. Rådberg är upptagen av bristen på demokrati i dessa jätteprojekt – för vem byggdes dessa bostäder egentligen? Varför tillfrågades inte människor om sina bostadsönskemål?

I det näst sista kapitlet i boken behandlas den realistiska myten, trädgårdsstaden. Redan 1912 visade Raymond Unwin med olika räkneexempel att småskalig bostadsbebyggelse med trädgårdar inte var exceptionellt markslukande. Inom Londons gränser skulle t. ex. ytterligare 4 miljoner människor kunna rymmas på den yta där då 8 miljoner bodde, om trädgårdsstadens täthet tillämpades. Den insikt trängdes undan av funktionalismens stadsbyggnadsideal. Men som Rådberg påpekar fanns det också starka intressen som värnade om gjorda markinvesteringar och höga byggnadsrätter.

Illustrationerna är många och väl valda för att belysa det som texten tar upp. Ofta grupperas bilderna tre och

tre på särskilda kollagesidor. De är mestadels hämtade ur rapporter, utredningar och tidskriftsartiklar och utgörs av diagram, planer, skisser, foton av stadsmodeller och skämtteckningar. I ”trädgårdsstadsboken” hade illustrationerna en helt annan uppgift – de var vackra färgfoton i stort format. De skulle understryka bokens budskap om trädgårdsstadens överlägsenhet som bostadsmiljö. Den här boken är ett diskussionsinlägg om idéer som fick beklagansvärda konsekvenser.

Språket är enkelt, klart och smidigt – inte nertyngt av snåriga resonemang. Boken är ett nyanserat debattinlägg och ger samtidigt en snabb skiss av stadsbyggnadsidealerna i västvärlden under 1900-talet, från futuristerna till Agenda 21. Jag uppskattar särskilt passagen om stadsbyggandet ifrån 1970-talet och till idag. Det pågår en kamp mellan kultur- och naturbevarare och miljöivrare och stadsbyggare. De olika grupperna borde inse att de istället för att strida med varandra skulle ha mycket att vinna på att tillsammans motarbeta destruktiva krafter som

tar form i stora asfalteringsprojekt och monokulturer.

Boken borrar inte. Den är skriven med lätt hand av en person med ett budskap och säker pedagogisk blick, med återhållen vrede och sakkunskap. Han drar inte in sitt eget liv i framställningen men han är personlig genom att ta ställning och argumentera för sitt ställningstagande. I trädgårdsstaden och småstaden finns det idealiska boendet. Där kan man leva resurssnålt och i samklang med naturen. Avslutningsvis ett par invändningar mot den sympatiska, realistiska utopien. Även om det dagliga pendlandet kanske snart tillhör en svunnen tid blir trädgårdsstaden inte ekologiskt trovärdig förän bilen blir miljömässigt rumsren. Och den täta staden kommer säkerligen att behålla sin attraktionskraft för många som inte hinner eller orkar med trädgården men som väl vill ha nära till teatern, kvarterskrogen och oväntade händelser i vimlet.

Christina Thunwall
universitetslektor,
Institutet för bostadsforskning,
Uppsala universitet

Abstracts – doktorsavhandlingar

Ulf Larsson:

The Bridge Builder: Otto Linton, the art of building, and its professions in early twentieth century Scandinavia

[Brobyggaren: Otto Linton, byggnadskonsten och dess professioner i Norden under första delen av 1900-talet]

Dept. of History of Science and Technology, Royal Institute of Technology, Stockholm 1997

This study is a biography of the professor of bridge building Otto Linton (1880–1938), but at the same time it is also a book on the art of building and its professional practitioners – architects and engineers. Particular attention is devoted to the professional discussions which they conducted in the specialist press, in their professional organizations, in political bodies and before the general public.

The spotlight is first turned on the discussions which concerned building, both more general matters involving developments in building technology and architecture, and also a number of specific building projects. Many of these concerned traffic and urban planning problems in Stockholm, where the majority of the professional elite lived. These debates provide an insight into the structure of the building world and the importance of the professional practitioners in the context. Secondly the way the professions saw themselves is considered: what qualifications were practitioners required to possess; how was training to provide these and on what lines should the professional associations operate? These debates give an insight into technical, scientific and artistic aspects of building.

Otto Linton's great vision was a remoulding of the professions of architect and engineer. The durability of this dividing line is perhaps what this story of Otto Linton most clearly demonstrates. His proposals for reform of architect and engineering training lost their way in the internal tensions of modernist ideas, the endless deliberations of committees, hostility between the representatives of the respective professions, and preoccupation with other questions more urgent to the continued existence of the professions. Otto Linton provides an example that moves to unify or even draw closer ties between two professions are always difficult because the different groups defend their own monopoly of skills and often have a deeply rooted professional identity.

Language:

Swedish, ISBN: 91 7203 2022.

Keywords:

History of technology, history of architecture, history of ideas, history of professions, bridges, engineers, architects, education, modernism, 20th century.

Diana Lee-Smith:

My House is my Husband – A Kenyan Study of Women's Access to Land and Housing

Architecture and Development Studies, Lund Institute of Technology, Lund 1997.

This thesis explores women's access to property in Kenya. It consists of three parts. The first gives the Kenyan background, the theoretical and methodological approach. The second presents the findings in relation to the social construct of the gender and elaborates them in the contexts of women's subsistence work, colonization and its aftermath and women's formation of organizations. The third part consists of the conclusions, which include a model of change in gender relations at the micro-level. This is a feminist work situated in the field of women and housing and using gender contract theory. It uses data gathered from empirical surveys carried out using random household sample surveys and in depth interviews in three case study settings in Kenya in 1990–1992. The settings were selected in peasant, plantation and urban poor areas. Data from secondary sources are also used to build up a picture of changing gender contracts in the processes of colonization and urbanization. The problem examined is how women in Kenya

Language:

English, ISBN: 91-87866-20-X, monography, 192 pages.

Keywords:

Community organization, data collecting, domestic labour, family, firewood, food, home ownership, housing, income distribution, Kenya, land acquisition, land ownership, land use, legal aspects, research, rural areas, rural housing, social structure, surveys, urban areas, urban housing, urban poverty, use of dwelling, water, women.

Rolf Johansson:

Evaluation of Residential Housing in Use: A study on estimating quality in housing
Department of Architecture
and Town Planning, The Royal Institute
of Technology, Stockholm 1997.

Language:

Swedish, 91-7170-796-4, 156 pages.

Key words:

Evaluation, residential housing in use, case study research, context analysis, analysis of artefacts.

get access to property, meaning land and housing. Specifically, the social mechanisms that govern men's and women's relationships to each other and to property are investigated and the processes through which these relationships change. The gender contract – the set of invisible agreements found in every society about how men and women should behave – is identified as the social mechanism, and two are found to be operating in Kenya, the subsistence gender contract and the market gender contract. According to both, women cannot inherit property. Also, women are responsible for providing their families' subsistence, including the provision of water, fuel, food and building materials where these are obtained from natural resources. According to the market gender contract, women may buy property while men control property which they inherit as free capital. The Kenyan gender contracts delineate a power relationship in which women's lack of access to property keeps them in a subordinate position to men and requires them to provide subsistence. Women see the provision of subsistence as a basic human value although many resent their lack of property rights. A model is presented showing how micro level change takes place by means of women's responses to the situations in which they find themselves. Women's actions are based on their strategies for improving their lives. Collective action is one strategy with important implications for housing. It is concluded that a gendered housing policy is needed which recognizes women's access to property as a basic human right and which builds upon their proven housing production capability. It should support the values and objectives of women's groups, namely the provision of subsistence to their families.

The concept *evaluation of residential housing in use* is the centrepiece of the thesis. Evaluating residential housing in use is a way of drawing on experiences to obtain a higher quality in housing in the future. Through evaluations different aspects are examined by the profession. The fundamental idea of evaluating residential housing in use is that the valuations and experiences of the residents are of great importance.

The thesis is based on experiences from earlier evaluations but it mostly deals with the methodology. Different models that can be an aid at evaluations are discussed. They are: one, a model for context analysis in connection with evaluations in case studies; two, a model for analysis of artefacts in use; and three, a model for evaluations. The latter is based on different aspects on the subject to evaluation with following sub-analyses.

The general theme of the thesis is to bring together two trains of thought: case study research and research on evaluation. Case studies and evaluations are also put into the respective historic context. An experience of evaluating residential housing in use is that evaluations are largely demand-driven and it takes a societal commitment to guarantee more theory-driven evaluations. This is also required for the support of evaluations in way of multiple-case studies that are needed to utilise the possibilities for analytical generalization.

Abstracts – licentiatavhandlingar

Bo Öhrström:

**Building Enterprises:
Planning, Construction
and Workspace Management
Supporting Entrepreneurship**

[Att bygga företagsamhet: Planering, projektering, byggande och fastighetsdrift som stödjer företagsutveckling.]
Workspace Design (former Industrial Architecture and Planning), School of Architecture, Chalmers University of Technology, 1997.

For more than 15 years I have been involved in the re-development of former industrial plants for small enterprises. It started in 1981 when as municipal planner in Lerum, I got involved in the regeneration of the mill at Nääs, 30 km east of Gothenburg. After that, in the late 1980s, this was followed by LundbyStrand, the regeneration of part of one of the former shipyards in Gothenburg.

Together with researchers from Industrial Architecture and Planning at Chalmers, a programme for a novel approach to revitalization was formulated. The aim was to build up a new spirit of entrepreneurship, using local initiatives and the revitalization of the buildings as resources. The idea was to integrate the principles of planning with workspace management and the design and construction of workspaces for individual enterprises.

In both projects the management of the entire process was carried out on site, working with both the development of new enterprises and the physical redevelopment of the buildings. The result at Nääs was that about 70 new businesses were established. Most of those were started by local people, who saw the project as an opportunity to start a firm of their own. At LundbyStrand the effects were similar, with about 90 new companies, sharing the space in small and medium size offices, studios and workshops.

The conversion of the buildings – with planning, construction and management integrated – has been used as a tool for bringing new economic life back into the areas. Instead of conventional drawings and marketing activities, programmes identifying development opportunities and limitations were used, and people were invited to creative events where they identified possibilities for the site, or for their own business ideas.

The basic planning ideas were set out in the form of a strategy document. One important principle was the internal communications in the buildings. Around these, design and development was carried out in small steps in cooperation with the tenant in question. The normally separated procedures of design, construction, letting and management were thus fully integrated. In order to fulfil this phased, small-scale and user-oriented way of working local information systems, based on personal computers, were a vital instrument.

However, as it turned out, these methods were not the only ones in use. Integrated in this phased step-wise process, larger projects fulfilling the needs of more established actors were taking place. Together this mixture of different approaches seems to be a fundamental quality in the redevelopment projects studied, although the first small steps, based on user participation, seem to have been the tool for establishing the long-run direction of the projects.

Language:

Swedish, ISSN: 0349-5027, 123 pages.

Keywords:

Balanced incremental development, entrepreneurial enterprises, workspace management, revitalization.

Ola Nylander:
**Home Design: An Analysis
of Architecturale in Four Case Studies**
Building Design, Chalmers University
of Technology, S - 41296 Göteborg,
Sweden.

Language:

Swedish, ISSN 1402-0106, 164 pp.

Distribution:

Dept. of Building Design, Chalmers University
of Technology, S - 412 96 Göteborg, Sweden,
or by e-mail to nylander@arch.chalmers.se

Keywords:

Architecturale research, home design, case
studies, analysis of architecturale attributes,
concept development.

The problem investigated in this paper is the lack of the important role played by non-measurable architecturale attributes in the home. This lack of awareness is the result of architects' inability to communicate adequately. Architects understand these non-measurable attributes, but often lack the concepts necessary to establish a popular appreciation for them. The point of the research has been to articulate their understanding as it relates to the home.

The goals of this paper are to reveal, describe and analyse qualitative architecturale attributes in the home, to demonstrate the practical usefulness of the resulting concepts, to illuminate the tacit knowledge prevalent in the field of architecture and to contribute to a greater clarity in the discussion of the architectural attributes of the home.

The limit of this study is apartments in apartment buildings. The articulation of the home's non-measurable attributes is based on three sources: material from empirical case studies, a study of the home as experienced from the differing perspectives of the residents, the architects and the researcher and finally a discussion of the research material in various attributes areas.

The result is a description and analysis of architecturale attributes in the home. The research strives to illuminate the implications of already familiar concepts and to deepen our understanding about them. The attribute areas studies are: *use of the apartments, materials and detailing, enclosure, axiality, lighting conditions, geometry, movements, boundaries and personal territory.*